

Arvalya Bazilikası

Hünkar KESER* – Emine TOK**

The church is located at real estate with parcel number 7890, in Arvalya location on Selçuk-Kuşadası highway. In its immediate surroundings, there are Gül Hanım Mound, Arvalya Forest Camp Hellenistic tumulus, tomb building and several vaulted spaces that can be tracked through the surface. The church was discovered in 2010, during earthworks for construction of a football pitch on the field; and its scientific evaluation was then carried out thanks to excavations by Ephesus Museum.

In the wake of researches it is found that the church was built in early 5th century, on a monumental Roman structure. The church lies in east-to-west direction. It has a basilical plan scheme with three naves. The middle nave is wider than the lateral ones. On the east, there is an apse with a round plan on both interior and exterior sides. The west frontiers are lost during building excavations. According to present traces, the nave of naos seems to be paved with mosaics, whereas the side naves are fitted with bricks. One section of the bordure of mosaic pavement on middle nave is partially protected, while its middle section exists in parts. The bordure consists of alternately placed geometrical motifs. The figure of middle field, however, cannot be identified.

In this paper, our aim is to present this partly survived building, which was not published before together with photos, drawings and also to compare with the contemporary examples.

Keywords: Early Christianity, Ephesus, Arvalya, Basilica, Mosaic.

Kilise, Selçuk-Kuşadası karayolu üzerinde, Arvalya mevkiinde, 7890 parsel numaralı taşınmazda yer almaktadır. Yakın çevresinde Gül Hanım Höyük, Arvalya Orman Kampı Helenistik tümülüsü, mezar yapısı ve yüzeyde takip edilen bir takım tonozlu mekanlar bulunmaktadır. Efes Antik Kenti hinterlandında yer alan bölge, Hristiyanlarca kutsal kabul edilen Meryem Ana Evine yaya olarak ulaşım rotasıdır. 2010 yılında, üzerine kurulduğu alanda yapılan futbol sahası inşaatı çalışmalarında tesadüfen ortaya çıkmış, Efes Müzesi tarafından alandaki hafriyat çalışmaları durdurularak, 2 Kasım-10 Aralık 2010 tarihleri arasında yürütülen kurtarma kazısı ile tespiti yapılmıştır¹.

İlk etapta, iş makinelerinin alandaki tesviye çalışmaları sırasında çevreye yaydığı, yerel taş ve mermer malzeme ile yapılmış stylobad parçaları, alt yapı elamanları, mimari bloklar ve 2 adet sütun kaidesi numaralandırılarak tasnif edilmiştir. İş makinelerinin tahrip ettiği moloz dolgu içinde, yoğun seramik parçaları, anıtsal bir mimariye ilişkin yapı tabanı ve çatısına ait kiremit parçaları, duvarda bağlayıcı olarak kullanılan kireçli harç toprakları izlenmiştir. Yapıda tahribata neden olan bir diğer etken de kilisenin doğusunda yer alan bağ evine ait fosseptik çukurudur.

Mimari Tanım

Kazı çalışmalarıyla alanda iki evre tespit edilmiştir. Kilisenin altında kuzeybatı yönüne doğru uzanan daha erken evreye ait (Muhtemelen Roma Dönemi) başka bir anıtsal yapının bulunduğu netleşmiştir. Kilise kısmen bu anıtsal yapının temelleri üzerinde yükselmektedir ve eski yapının malzemeleri kırılıp kilisenin hem döşemesinde hem de duvarlarında inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. Erken anıtsal mimari, Bazilikaya göre son derece düzgün işçilikte büyük bloklara sahiptir. Bu evre, özellikle batı kesitte rahatlıkla izlenebilmektedir. Açılan iki ayrı sondaj ile birinci evrenin dikdörtgen planlı bir yapı olduğu tespit edilmiştir. Birinci evre duvarı, harç ve sıva yapısı ile Roma Devrine, III. yüzyıl ve öncesine ait bir aralığı işaret etmektedir.

* M.A. Arkeolog Hünkar Keser, Efes Müzesi, Selçuk/İzmir. E-posta: hunkarkeser@gmail.com

** Yrd. Doç. Dr. Emine Tok, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü 35100 Bornova/İzmir. E-posta: emine.tok@ege.edu.tr

1 Kurtarma kazısı çalışmaları bitirildikten sonra yapının üzeri kapatılarak koruma altına alınmıştır (bkz. Resim 6).

Plan 1
Arvalya Bazilikası
(Çiz. Efes Müzesi)

Resim 1
Yapıya kuzey yönden bakış.
Kuzey yan nefin tahribatı
dikkat çekmektedir.

Kilise, doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Üç nefli bazilikal plan şemasındadır (Bkz. Plan 1). Orta nef yan neflere göre daha geniştir. Doğusunda, içten ve dıştan yuvarlak planlı bir apsisi bulunmaktadır. Batı sınırları inşaat hafriyatı sırasında kaybolmuştur. Yapının bugüne ulaşan boyutları, kuzey-güney yönünde 17 m.; doğu-batı yönünde 18 m.dir. Apsisi birinci evrenin doğu duvarına yaslanmaktadır. Kuzey nefin büyük bölümü iş makinesi tahribatına uğramıştır (Resim 1). Güney nef kısmen daha iyi durumdadır (Resim 2). Nefleri ayıran destekler günümüze ulaşmamıştır. Kazı buluntuları içinde üst örtüyü taşıyan sütun parçası ve ona ilişkin herhangi bir başlık ele geçmeyişi, arşitrav parçası bulunmayışı, neflerin payelerle birbirinden ayrıldığını ve payelerin kemerlerle birbirine bağlandığını düşündürmektedir². Yapının planına ilişkin bir diğer veri de

² Kazı çalışmalarında ortaya çıkan duvarlar içinde, duvar inşa malzemesi olarak kullanılmış kırık halde sütun gövdesi parçaları gözlemlenmiştir. Bu parçalar muhtemelen kiliseden önceki Roma Dönemi yapısına ait mimari parçalar olmalıdır.

Resim 2

Yapıya güney yönden bakış.
Güney yan nefin tuğla döşemeleri
kısmen daha sağlamdır.

Resim 3

Yapıya batı yönden bakış.
Bazilikanın batı sınırları
günümüze ulaşmamıştır.

kuzey ve güney yan nef duvarı önünde yer alan seki izleridir. Naosun batısında orijinalde bir narteksinin bulunduğu düşünülmektedir ancak hafriyat sırasında batı sınırındaki tüm izler kaybolmuştur (Resim 3). Günümüze gelen kuzey ve güney yan nef duvarı üzerinde herhangi bir kapı açıklığına ilişkin iz bulunmayışı, naosa girişin batı cephe üzerinden gerçekleştiğini akla getirmektedir.

Kalan izler, kilisenin içinin orijinalde sıvalı olduğunu göstermektedir. Kilisenin duvar işçiliği temel seviyesinde düzgün değildir. Üst kesimler ise tamamen yıkıldığı için duvar dokusu hakkında fikir yürütmek mümkün olmamaktadır. Doğuda yer alan dairesel apsis üç payanda ile takviye edilmiştir (Resim 4).

Günümüze gelen verilerden orijinalde, naosun orta nefinin mozaikle, yan neflerinin tuğla ile döşeli olduğu anlaşılmaktadır. Orta nefte yer alan mozaik döşeme oldukça tahrip durumda açığa çıkmıştır (Çizim 1³, Resim 5). Döşemenin büyük

3 Mozaik çizimi, Uzman Sanat Tarihçi Tümay Haznedar tarafından yapılmıştır. Kendisine teşekkür ederiz.

Resim 4
Yapıya doğu yönden bakış.
Apsisin çevresi gömü alanı
olarak kullanılmıştır.

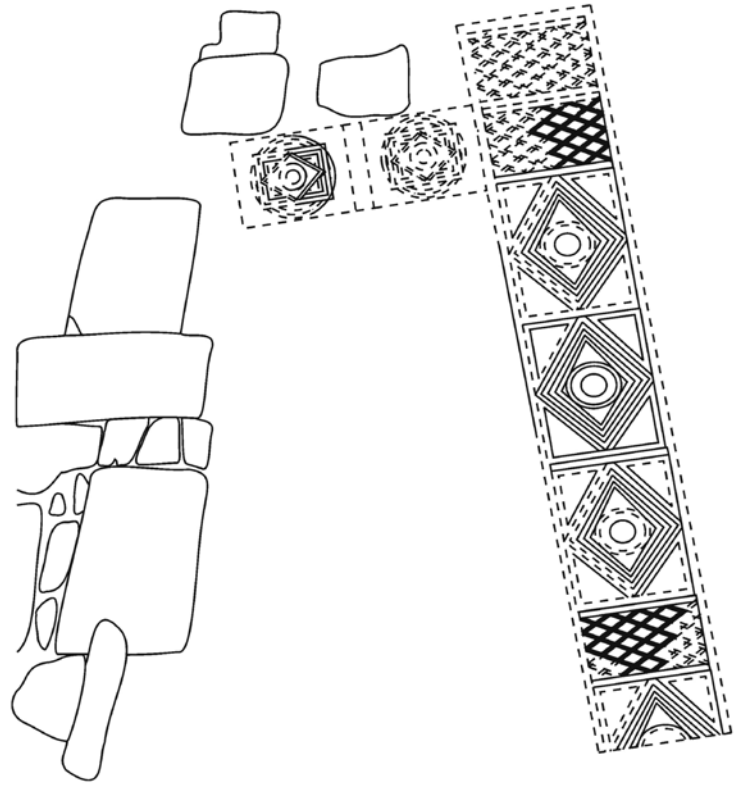
Resim 5
Orta nefte günümüze ulaşan
mozaik döşemeye batı
yönden bakış.

bölümü kaybolmuştur. Mozaik, güney kesimde doğrudan devşirme olarak kullanılmış taş döşeli yatağın üzerine döşenmiştir. Taşların üzerinde yer yer rudus/harç tabaka izlenmektedir. Mozaik'in tamamen kaybolduğu kesimlerde ise statumen tabakası kısmen takip edilmektedir.

Orta nefteki mozaik döşemenin bordürünün bir kısmı kısmen, orta bölümü küçük parçalar halinde korunmuştur. Bordür, dönüşümlü olarak yerleştirilmiş geometrik motiflerden meydana gelmektedir. Aynı boyut ve tasarımda çerçeveler içine alınmış üç adet eşkenar dörtgen, içine küçük baklava motifleri yerleştirilmiş bir adet pano ile ardışık olarak yerleştirilmiştir. Eşkenar dörtgenlerin içine ise iç içe geçmiş farklı renklerde daire motifleri yerleştirilmiştir. Orta alanın deseni tam olarak belirlenememektedir. Kalan izler, orta alanda da geometrik motifler bulunduğunu göstermektedir. Ancak bitkisel ve/veya figürlü süslemeye ilişkin

Çizim 1
Naosta günümüze
ulaşabilen mozaik döşeme
(Çiz. Tümay Haznedar).

hiçbir veri bulunmaz. Mozaği oluşturan tesseraelerin boyutları, 0.4-0.8 cm. arasında değişmektedir. Desenlerde mavi-beyaz ve kırmızı renk kullanılmıştır. Kırmızı renkli tesseraeler kiremittir. Beyaz ve mavi renkli tesseraeler ise kireç taşı ve mermer malzeme ile yapılmıştır.

Kuzey ve güney yan nef ise orijinalde pişmiş toprak tuğla zemin ile döşelidir. Kuzey yan nefin batı ve doğu bölümünde döşeme tamamen tahribata uğramıştır. Yapının çökmesi sırasında tüm zemin döşemesinin kırıldığı anlaşılmaktadır. Tuğlaların boyutları 50x50cm., kalınlıkları 4 cm.dir.

Kazı çalışmaları sırasında Bazilikanın doğusunda, apsis çevresinde 17 adet⁴, güney yan nefin doğusunda 3 adet, naosta, orta nefin içinde bir adet mezar ortaya çıkartılmıştır. Mezarların tamamı doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Etrafı taşlarla çevrilmiş, üzerleri taş plakalarla kapatılmış basit tipte mezarlardır⁵. Mezarlardan birinin kapağı üzerine kristogram kazınmıştır. Naosun orta nefi içinde yalnızca bir yanı çevrilmiş taban üzerine gelişigüzel yatırılmış izlenimi veren bir iskelet bulunmuştur. Bu mezar, yapı yıkıldıktan sonra da kilisenin kutsal alan olarak geleneğini sürdürdüğünü düşündürmektedir.

Kazı çalışmaları sırasında, apsis içerisinde üst kodlardan itibaren çok yoğun sırsız unguentarium ve amphora parçaları ele geçirilmiştir. Öte yandan, kazı buluntuları arasında bölgedeki iskanın devamını gösteren biri (268-270), diğeri (276-282) tarihli iki sikke de alandaki yapı evrelerine ilişkin önemli ipuçları sunan veriler arasındadır.

4 10 adeti yetişkin, 5 adeti çocuk mezarıdır, 2 adeti tamamen tahrip olmuştur. Mezarlar apsisin doğusunda ve güneydoğusunda yoğunlaşmıştır. Apsisin kuzey ve kuzeydoğusundaki mezarların ise dağınık ve tahrip olduğu görülmüştür. Mezarlar plaka taşların dikey olarak dikdörtgen biçimde sıralanmasıyla oluşturulmuş, üstleri geniş plaka taşlarla kapatılmış basit mezarlardır. Yerel kayrak taşı kullanılmıştır. Mezarlarda tek gömü yapılmıştır.

5 Apsisin güneyinde kalan mezarlarda açığa çıkan iskeletlerden bazılarında görülen yoğun kemik deformasyonuna çağdaş bağ evinin fosseptiği ve incir ağaçlarının sebep olduğu düşünülmektedir.

Resim 6
Kilisenin kazısı yapıldıktan
sonra üzeri kapatılarak koruma
altına alınmıştır.

Tarihlendirme

Arvalya Bazilikası, Efes Halkınca kutsal kabul edilen ve şehrin Ana Tanrıçası olarak tapınım görmüş Artemis'in doğduğu yer olarak bilinen Ortigia Şenliklerinin yapıldığı bölge içinde yer almaktadır. Ortigia Bölgesi Arvalya Mevkii, Pamucak Sahillerine kadar olan dağlık ve ormanlık alan ile birlikte, Selçuk-Kuşadası bölünmüş yolunu da kapsayarak, Arvalya Gülhanım Höyük, Arvalya Hellenistik Tümülüsü ve Hellenistik Mezarlar, Efes Şehrine su getiren suyolları ve su kemerlerini de içine alan; doğuda Selçuk-Aydın karayoluna kadar Çukuriçi Höyük ve Meryem Ana Dağının büyük bir bölümünü kapsayan alana verilen isimdir. Efes Antik Kenti hinterlandında yer alan kilise, Hristiyanlarca kutsal kabul edilen Meryem Ana Evine yaya olarak da ulaşım rotasıdır.

Yapının tarihlendirme önerisi kazı buluntuları, bölgenin tarihsel süreci ve coğrafi aktiviteler eşliğinde ele alınmıştır. Kazı çalışmaları ile elde edilen somut veriler, alanda iki yapı evresi olduğunu netleştirmiştir. Kilisenin altında, düzgün taş işçiliğine sahip anıtsal bir mimari yer almaktadır. Bu yapı, bilinçli olarak ya da doğal afetler nedeniyle yıkılmış, daha sonra hem temelleri kullanılarak hem de yapı malzemeleri devşirilerek üzerine bir bazilika inşa edilmiştir. Bu nedenle birinci evreye ait anıtsal yapının sınırları ve tam işlevi net olarak bilinmemektedir. Ancak alanda ele geçen seramik, sikke ve küçük eser buluntularının ortak özellikleri 3. yüzyıl ve öncesini işaret etmektedir. Kazı çalışmaları sırasında, kilisenin naosunun zemine yakın moloz dolgusu içinde ele geçen 3. yüzyıla tarihli sikke, muhtemelen daha önceki yapı evresinin, moloz dolgu içine karışan verisi olmalıdır. Zira doğu Roma imparatorluğunda Hristiyanların varlığının resmen kabul görmesi 313 Milano fermanı ile mümkün olmuştur⁶. Bu dönemden önce Hristiyanlar anıtsal dini yapılar inşa edememişlerdir. Ancak Milano fermanından sonra doğu Roma imparatorluğunun başkenti Konstantinopolisten alınan kararlar ve fermanlar ile paganlıktan Hristiyanlığa dönüş süreci başlatılmıştır. Kanunlar 4. yüzyıl boyunca pagan aktiviteleri yavaş yavaş bitirmiştir.

6 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Koch 2007: 4-36; Krautheimer 1981: 23-38; 39 vd.

İmparator 1. Theodosius'un 391-392 de pagan tapınaklara kurban sunma ve ziyareti yasaklaması ile paganlara bakış açısına kanuni ve politik olarak ciddi bir mesaj verilmiştir. Ardından 399 yılında imparatorlar Arkadius ve Honorius pagan yapıların yıkımını desteklemiştir (Wright 2004: 22; Daim-Ladstätter 2011: 31). Daha sonra II. Theodosius, (408-450), 435 te pagan anıtların yıkımını ve haç vergisini koyunca, pagan izlerinin yok olması süreci iyice hızlanmıştır. Ama Hristiyanlar tüm anıtları yıkmamışlar, bazılarını Hristiyan kullanımına uygun olarak dönüştürmüşlerdir (Wright 2004: 24 vd.).

Arvalya Bazilikası, çok sayıda haç ziyaret yeriyile Erken Hristiyanlık döneminde özel bir anlam kazanmış Ephesos'a çok yakın mesafededir. Bu kent, konsilin toplandığı Meryem Ana Kilisesi, İncilci yahyanın mezarının yer aldığı Ioannes Bazilikası, Yedi Uyurlar kült alanı ve Lukas Mezarı denen yapısı ile, Hristiyan dünyasının ziyaret yeriydi (Daim-Ladstätter 2011: 6-15; ayrıca bkz. Foss.-Mark 1991: 706; Papadakis 1991: 707). Asia eyaletinin piskoposluk merkezi idi ve Ephesos metropolitinin çevre yerleşimlerde hukuki hüküm hakkı vardı (Daim-Ladstätter: 2011, 39). Yüzyılın başından beri yapılan araştırmalarda, Ephesos'ta arkeolojik olarak 15 kilise ve küçük kült mekanları tespit edilmiştir. Kiliselerden hiçbirinin tarihi 5. yüzyıldan önceye gitmemektedir (Daim-Ladstätter 2011: 131). Bu durum, önce 262 yılındaki Got saldırıları (Foss 1986: 126; Daim-Ladstätter 2011: 30), ardından, 358-365 ve 367/368 yıllarında ard arda meydana gelen kara ve deniz depremleri ve sonrasında 467 de meydana gelen büyük deprem ile ilişkilendirilmektedir (Foss 1979: 188-191). Bu nedenle kent ancak 4. yüzyılın ortalarından itibaren kendini toparlamış, üretim ve ticaret artmış, pek çok yapı onarılmıştır. Bu yenilenme evresi sırasında yıkılan veya terk edilen yapıların parçaları, devşirme olarak kullanılmış ya da kireç ocaklarında yakılmıştır.

Arvalya Bazilikası kazıları sırasında alanda ele geçen sikke ve apsisin altında saptanan sırsız amphora ağırlıklı seramik grubu, muhtemelen 3. yüzyılın 3. çeyreğinde meydana gelen çok büyük ve hasar verici depremler sırasında yıkılmış ilk evreye ait aktivite kalıntıları olmalıdır. Apsis çevresinde yoğun olarak ele geçen oldukça ince cidarlı ve dar ağızlı bu küçük boyutlu amphoralar, tipolojik olarak düzenli bir gelişim göstermektedirler⁷. Üretim bölgeleri üzerine yapılan araştırmalar, Batı Anadolu'da Hermos (Gediz) ve Meandros (Menderes) nehirlerinin vadilerinde bulunan yerleşimler olduğunu ortaya koymuştur. LR 3 tipi olarak isimlendirilen bu amphoraların üretim bölgelerine ait tek kanıt Ephesos civarında bulunan atölye atıklarıdır (Şenol 2009: 152). Ephesos'ta MÖ 1. yüzyılın ortalarına tarihlenen tabakalarda oldukça yoğun şekilde ele geçen LR 3 tipi amphoraları, hamurlarından anlaşıldığı üzere birçok farklı atölyede üretilmiştir⁸. Küçük boyutlu LR3 amphoraları 1-2 lt kapasiteye sahipken büyük formları 6-8 lt kapasiteli olarak üretilmişlerdir. LR 3 amphoralarının Roma İmparatorluk Dönemi'nin başlarında Batı Avrupa'da bulunan merkezlere yoğun olarak ihraç edildiği bilinmektedir. Ostia ve Marsilya'daki buluntular, bu ihracatın MS 2. ve 3. yüzyıllarda da devam ettiğini göstermektedir.

Tüm bu tarihsel ve arkeolojik veriler eşliğinde, Arvalya Bazilikasının, muhtemelen 3. yüzyılın 3. çeyreğinde veya sonrasında meydana gelen depremlerle doğal olarak ya da paganlara karşı gerçekleştirilen aktiviteler sırasında bilinçli

7 Kazıda ele geçen seramik malzeme ile ilgili yorumlar ve kaynakça Dr. Sinan Mimaroğlu tarafından yapılmıştır. Kendisine teşekkürü borç biliriz.

8 Şenol 2009,152. İnce cidarlı bu amphoralarda yüzey rengi, koyu kırmızı-kahve ve bazen de gri-kahve tonludur. Hamur rengindeki değişiklikler farklı atölyelerde ve farklı ısı dereceleriyle pişirilmesinden kaynaklanmaktadır.

olarak yıkılmış bir Roma anıtının üzerine inşa edildiği kabul edilmektedir. Roma dönemine ait anıtın duvarları kırılıp bazilikada devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Bölgede 4. yüzyılın son yıllarında meydana gelen yıkıcı depremler de göz önüne alındığında, kilisenin bu depremler sonrasında gerçekleşen kayda değer yapı faaliyetleri sırasında, muhtemelen 5. yüzyılın başında inşa edildiği düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Daim – Ladstätter 2011 F. Daim – S. Ladstätter, Bizans Döneminde Ephesos, İstanbul.
- Foss 1979 C. Foss, Ephesus After Antiquity. A Late Antique, Byzantine and Turkish City, Cambridge.
- Foss 1986 C. Foss, Byzantine Fortifications. An Introduction, University of South Africa.
- Foss – Johnson 1991 C. Foss – M.J. Johnson, “Ephesus”, The Oxford Dictionary of Byzantium I, Newyork-Oxford, 706.
- Koch 2007 G. Koch, Erken Hristiyan Sanatı (Çev. A. Aydın), İstanbul.
- Krautheimer 1981 R. Krautheimer, Early Christian and Byzantine Architecture.
- Papadakis 1991 A. Papadakis, “Ephesus Councils”, Oxford Dictionary of Byzantium I, Newyork-Oxford, 707.
- Şenol 2009 A.K. Şenol (ed.), Arslan Eyce Taşucu Müzesi’nde Bulunan Ticari Amphoralar ve Akdeniz’de Ticaretin İzleri, Silifke.
- Wright 2004 R.M.O. Wright, Churches in Miniature: Chapels of Late Antiquity in Ephesos, Ph.D., Berkeley California.